

спеціаліст, котрий уміє спілкуватися і брати участь у виробленні і прийнятті рішень спільно з іншими людьми, здатний вирішувати етичні питання у конфліктних ситуаціях. Це й обумовлює перехід від мети навчання у вигляді системи “знання – уміння – навички” у їх класичному розумінні до особистісних характеристик майбутнього спеціаліста, які все більше виступають у ролі безпосередніх показників рівня соціалізації студента.

Сутність вищої освіти, соціально-виховної роботи в умовах вищої школи, їхня вагомість в інтелектуальному і моральному потенціях однаково є важливими для держави, соціуму й особистості. Тому систему вищої освіти слід розглядати як одну із провідних галузей соціального життя, яка при створенні умови для її вдосконалення може стати надійним соціальним стабілізуючим фактором в українському суспільстві і в перспективі сприятиме його успішному розвитку.

Література

1. Болонсий процес у фактах і документах. – К.-Тернопіль, 2003. –52с.
2. Державний галузевий стандарт за спеціальністю “Соціальна педагогіка”, напрям “Педагогічна освіта” \ Керівник авт. Колективу проф. А.Й. Капська. - К.; 2004 - 700с.

М.А.Мацейків, В.Баглай

ПИТАННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ І. СІК ОРСЬКОГО

Анотація

В статті освещаются вопросы детской и педагогической психологии в научном наследии И.Сикорского. Показано его вклад в развитие детской и педагогической психологии.

У кінці XIX століття виникла і почала інтенсивно розвиватися дитяча та педагогічна психологія. Психологія зближалася з шкільною педагогікою під тиском потреб суспільства. На той час утворився значний масив публікацій про дітей - це були праці, що розглядали дитинство з точки зору медицини і педагогіки, філософії й психології, політики і

статистики, а також твори автобіографічні, сповнені сентиментальним баченням (3). Потрібний був науковий підхід до розвитку дитини.

В Україні перші спроби практичного використання психології у навчанні й вихованні дітей виникли у кінці XIX - на початку XX століття. Змістом наукової і практичної сфери діяльності було комплексне вивчення дитини, поєднання й використання різноманітних психологічних, фізіологічних і соціологічних знань. І. Сікорський застосовує експеримент у вивченні дитячої психології, написавши ряд важливих праць у цій галузі (7; 8; 9; 11). Г. Челпанов і М. Ланге беруть активну участь в організації з'їздів педагогічної та експериментальної психології (5). Багато педагогів і психологів використовували в школі тести для психологічного вивчення дітей, почався пошук форм участі психологів у роботі школи.

Однією з малодосліджених сторінок формування вітчизняної психологічної думки на рубежі XIX–початку XX є творчість І. Сікорського (1845 – 1918). Проблеми, що привертала його увагу, перебували на стику психіатрії, психології й педагогіки. Особливо багато працював І. Сікорський у сфері психології і психологічних аспектів педагогічного процесу, зробивши значний внесок у розвиток цих наукових дисциплін. Зокрема вчений розробляв проблеми, що присвячені гігієні і профілактиці психічного життя, проблеми розвитку й формування особистості, також ним порушувалися питання про значення самозбереження як невід'ємної властивості і рушійної сили розвитку психіки живої істоти.

Багата й різноманітна спадщина І. Сікорського в галузі психології дотепер не одержала належного історико-теоретичного аналізу. Вона налічує понад шістьдесят робіт, що дійшли до нас. Частина цих праць містить навчальний матеріал, спрямований на підвищення психологічної грамотності вчителів і студентів педагогічних навчальних закладів. Інша частина присвячена розгляду дискусійних питань психології того часу і

має теоретичний, дослідницький характер. Творчість І. Сікорського майже не представлена в сучасних історико-психологічних дослідженнях.

Серед робіт, у яких висвітлюються погляди І. Сікорського з питань психології необхідно відзначити брошуру В.Лисенко “Педагогічна психологія в Україні: біографічна і наукова спадщина”(1993), статтю П. Горностая у словнику-довіднику “Психологія особистості”(2001) та працю В. Большакової «Проблема формування особистості у вітчизняній психологічній думці XIX початку XX століть» (1994), де загалом розглядається точка зору І. Сікорського щодо проблем формування і розвитку особистості.

Висвітленню цієї сторінки вітчизняної історії психології присвячується наша стаття. В ній ми намагатимемося розкрити значення спадщини І. Сікорського у контексті сучасної йому ситуації розвитку вітчизняної психологічної думки і таким чином вводити в науковий обіг маловідомі наукові здобутки І. Сікорського, а також інтерпретувати їх з позицій сучасного наукознавства й історії науки.

Питання дитячої та педагогічної психології І. Сікорський розглядав у рамках проблеми формування особистості, якій він надавав великого значення. У книзі «Воспитание в возрасте первого детства» (1884) учений закликав розглядати дитину як цілісну істоту. Виходячи з гіпотези Г. Спенсера про найтісніше співвідношення між тілесною організацією, фізіологічними відправленнями і психічними функціями у всьому складному процесі існування тваринного світу, І.Сікорський робить висновок, що “спільне вивчення трьох зазначених сторін життя може пролити світло на саму ідею життя та на її найважливішу сторону - душевний принцип”(7).

Розвиток особистості дитини І. Сікорський ототожнював з розвитком “психічного субстрату”. “Всі психічні новоутворення, -

стверджував він, - набувають своєї форми тільки в зіткненні з тим середовищем, що оточує дитину... всі нервові властивості служать інструментом, за допомогою якого дитина освоює світ, тим самим усі надбання стають особистісними властивостями”(9). Факторами, що визначають розвиток особистості, І.Сікорський вважав спадковість і різноманітні впливи зовнішнього світу в їхньому нерозривному взаємозв'язку.

У своїх роботах І.Сікорський писав про визначальний вплив «фізіологічної спадковості» на розвиток дитини. Він вважав, що успадковуються інстинкти, особливості в сфері дотику й смаку, деяких хвороб, у тому числі і психічних. У той же час І. Сікорський відзначав, що правомірно порушувати питання про психічну спадковість. Однак учений підходив до цього питання обережно, через його нерозробленість у науці того часу. Надаючи особливого значення «вродженим» якостям дитячої особистості, І. Сікорський говорив також про значення впливів середовища і соціального оточення. Це давало можливість розглядати особистість як сукупність уроджених і набутих якостей. Вроджені властивості розглядаються ним як даність, що потребує своєї реалізації. Особливості реалізації чи прояву цих властивостей задаються тими соціальними умовами, в яких розвивається підростаюча особистість. Соціальне середовище, вважав учений, може сприяти чи заважати розвитку вроджених задатків дитини, але навчити чого-небудь більше того, що вже є в задатках, суспільство не може.

Розглядаючи проблему розвитку дитячої особистості, І. Сікорський спирається на припущення про те, що між психічними властивостями і психічними функціями не існує якісної різниці. Різниця тільки кількісна. Наприклад, більш високий рівень усвідомлення - це більша кількість усвідомлюваних предметів і явищ, а також зв'язків між ними. Розвиток особистості, на думку І. Сікорського, - це розвиток психічних властивостей

і якостей особистості, що розуміється в кількісному відношенні. І. Сікорський стояв на позиціях психофізичного паралелізму і прагнув обґрунтувати функціонування складних психічних явищ властивостями нервової системи.

Основний спосіб розвитку нервової системи, на думку І. Сікорського, полягає в трансформації нижчих нервових властивостей у вищі психічні якості. Умовою, що забезпечує успішність цих процесів, є нормальна спадковість, що розуміється як готовність нервової системи до сприйняття і переробки вражень, що надходять із зовнішнього світу. Зовнішній світ представлений насамперед як те соціальне середовище, в якому росте і розвивається дитина. На відміну, наприклад, від трактування середовища як набору подразників, що було властиве біхевіористам, І. Сікорський розрізняв прямі впливи зовнішнього середовища на фізіологію дитини у вигляді подразників і опосередковані впливи соціального середовища. Тільки на ранніх етапах розвитку дитини, на думку вченого, соціальні впливи є чимось опосередкованим, на більш пізніх етапах соціальне середовище починає справляти прямий вплив завдяки засвоєнню дитиною мови і встановленню асоціативних зв'язків між органічним станом та соціальними проявами середовища.

Фізіологія, за описами І. Сікорського, виступає основою, базою для процесів психологічних новоутворень. Формування стійких міжнейронних зв'язків, які є основою для формування функції пам'яті, на його думку, починається із шостого місяця життя дитини. Це, у свою чергу є основою для асоціації понять і фундаментом для початкових процесів мислення. І лише після цього процеси мислення й пам'яті відкривають себе для соціальних впливів і взаємодій.

На думку І. Сікорського, тільки на початкових етапах розвитку дитини існує тверда причинна детермінованість між першим і другим етапом, між рівнем розвиненості фізіологічної бази й можливостями для

виникнення нових психічних функцій. Приблизно до шестирічного віку в дитини на перше місце у визначенні шляхів розвитку психічних функцій починають виступати ті соціальні відносини, що складаються навколо дитини. Вони, у свою чергу, впливають не тільки на формування психічних функцій як таких, але й через ці психічні функції, наприклад через формування функції волі, впливають на фізіологію. Саме з цих позицій учений ототожнював психічний розвиток і розвиток особистості. Особистість у структурі поглядів І. Сікорського виступає двояко - як сукупність двох рівнів розвитку, що практично неможливо розрізнити в цілісних проявах людини.

І. Сікорський робить аналіз розвитку особистості на підставі двох перемінних факторів. Перший - це оцінка готовності фізичного і фізіологічного апарату до тих вимог, що ставить перед дитиною суспільство; другий - це основні види активності, властиві певному віку. Психічна еволюція дитини, за твердженням І. Сікорського, відбувається в напрямі розвитку трьох основних психічних функцій, чи знарядь пізнання, якими виступають: дотикове пізнання, зорове пізнання, слухове пізнання. І. Сікорський не випадково трактує основні психічні функції як «знаряддя пізнання». Цим він підкреслює основну особливість названих функцій, установлення відносин через дотик, зір і слух між живим організмом та навколишнім його світом.

Велике значення для розробки І. Сікорським теми дитячої психології має введене ним розрізнення між психічними властивостями і нервовими функціями. Нервова функція - це здатність нервової системи до відображення фізичної й біохімічної реальності, а психічна властивість - відношення цілісної нервової системи до тих подразників, що вона випробовує на біохімічному й фізичному рівні. Постулювання нетотожності нервової системи і психіки дозволило ученому провести межу між психологічною й фізіологічною феноменологією. І. Сікорський

досліджує вікові періоди життя дитини, виходячи з принципу послідовного аналізу фізіологічної, а потім психологічної феноменології, вибудовуючи цілісну картину процесів, що відбуваються. Описуючи розвиток того чи іншого психічного явища, І. Сікорський приділяє особливу увагу конкретній функції в ряді інших вікових новоутворень.

Цінним внеском у педагогічну психологію є дослідження І. Сікорського, що стосуються сфери психологічних основ навчання. І. Сікорським здійснений аналіз особливостей процесів засвоєння людиною знань, виділені такі фактори успішного навчання, як вправа і повторення матеріалу, його осмислення, бажання й уміння учнів учитися.

Ретельне відпрацьовування питань формування високої моралі та її зв'язку з фізіологією, розробка гігієнічних аспектів формування психічних функцій виявилися новим словом у розробці питань дитячої і педагогічної психології. Цим І. Сікорським була створена база для подальших досліджень у згаданій галузі. Розумовий і моральний розвиток підростаючого покоління, на його думку, залежить від тих умов, у яких здійснюється сам процес. І. Сікорський виділяв дитячу психологію в окремий предмет, необхідний для вивчення на педагогічних курсах. Ученим були розроблені спеціальні програми, орієнтовані на викладання психології дитинства. До них входили питання як вікової, так і педагогічної психології. Основні роботи І. Сікорського, що присвячені цій темі, показують різнобічність наукових інтересів автора в зазначеній галузі.

У справі виховання і навчання, на думку І. Сікорського, важливим є вивчення базових факторів, що впливають на формування вищої нервової діяльності людини, - фази психічного розвитку, вікова періодизація цих фаз, проблеми нервово-психічної гігієни у віці дошкільного й шкільного дитинства, питання розумового і морального виховання дитини. І. Сікорський вважав за необхідне створення

фундаментальних наукових розробок, орієнтуючись на які педагогічний процес буде відбуватися без порушення закономірного ходу природного психічного розвитку дитини.

Основна лінія розумового розвитку, відповідно до твердження І.Сікорського, у перші місяці після народження дитини полягає в тому, щоб допомогти їй зробити те, що вона вже робить, - одержувати враження і як можна довше зберігати їх. Одним із завдань розумового розвитку І.Сікорський вважав не просте запам'ятовування хаотичних вражень, а "наведення такого порядку в голові, заради близького знайомства не тільки зі своїми враженнями, але і з тим, де вони розташовані"(9). Перша проблема, що вирішується в процесі розумового виховання, - це одержання та збереження вражень. Другою проблемою є наведення порядку серед вражень і виховання готовності до відтворення. Перед вихователем, на думку І.Сікорського, постають три завдання в справі розумового виховання й розвитку дитини. Першим є дослідження самої будови мозку і виявлення передумов до можливостей розумового розвитку. Друге завдання полягає у визначенні якостей і властивостей вражень, одержуваних дитиною на різних етапах свого розвитку, а третє – у знаходженні оптимальних способів вправляння розумових сил.

В основу вивчення схильності мозку до одержання і сортування вражень І.Сікорський поклав сучасні йому дослідження В.Бехтерева, Ж.Шарко про локалізацію центрів головного мозку. Розвиток слухового центру передбачає музичний слух. Установлення нейронних зв'язків між центрами одержання вражень і асоціативними центрами веде до швидкості й гнучкості думки. Нервову систему І.Сікорський розумів як складний прилад, що стає досконалішим від правильного використання. На основі аналізу роботи мозкових центрів І.Сікорським запропонована типологія розумової організації в дітей. Відштовхуючись від досліджень Ж.Шарко, в сфері психофізіології мозку І.Сікорський виділяв зоровий, слуховий,

дотиковий, руховий і всебічний типи. У виховному плані така типологія має особливе значення. Чим більшою кількістю способів засвоєння досвіду користується людина, тим більшу стійкість і варіативність здобуває її мислення. Крім типології, заснованої на силі й рівні розвитку центрів сприйняття, І.Сікорським наводиться типологія, що заснована на провідному типі діяльності, за допомогою якої здійснюється розумовий процес. І.Сікорський встановлює чотири основних типи дітей. Перший - це тип описовий. У дітей цього типу виявляється здатність об'єктивно зупинятися на зовнішній стороні предмета, не заглиблюючись в осмислення його значення. Наступний тип - спостережливий. У цього типу провідною функцією є здатність осягати зміст і значення предмета чи явища, що спостерігається, і заглиблюватися в сутність одержуваного досвіду. Третій тип - це тип емоційний. Йому властиві суб'єктивність, ліризм, що виявляються в здатності поряд з розумовою роботою випробувати пов'язане з нею і викликаний нею емоційний стан. Останнім типом у І.Сікорського виступає формальний тип. Він складається із суб'єктів, захоплених фразою, в яких думки виникають не стільки з об'єктивного спостереження чи суб'єктивного стану, скільки навіваються словесними асоціаціями, що зовні відповідають формі, але можуть бути дуже далекими від змісту.

Основним параметром середовища виховання і розвитку, за І.Сікорським, є медико-гігієнічне обслуговування процесу шкільного навчання. Злом, що переслідує вчителя й учня в школі, виступає стомлення. Причинами, які призводять до стомлення в сучасній йому школі, І.Сікорський вважав утрату школою її загальноосвітнього характеру і перетворення її на підготовчі курси для вищих навчальних закладів - неймовірна концентрація навчальних годин, ускладнення навчальних програм, слабка координація програм. І.Сікорський визначає стомлення як особливий стан організму, що виникає в процесі роботи при

певній напрузі чи тривалості її, після витрат організмом значної кількості енергії. Втома прямо відбивається на процесі роботи. Поступово розвивається психічна стомленість, яка має типові ознаки: ослаблення координаційних процесів, перевага типових механічних асоціацій над недавно набутими. Відбуваються й органічні зміни (прискорюється подих і пульс, підвищується температура, частішає серцебиття). І.Сікорський вважав стомлення захисною функцією організму, що має глибокий біологічний смисл.

З погляду І.Сікорського, основне завдання середньої школи може передаватися словами “навчання, що виховує і зберігає сили розумової роботи”(9). Вивчаючи гігієнічні вимоги стосовно розумового розвитку дитини, І.Сікорський відзначав важливість правильного розвитку мови і постановки спеціального мовного подиху. Водночас учений наполягає на поступовому ускладненні вправ і на уважній та вдумливій атмосфері самого процесу розвитку. Однією з неодмінних умов засвоєння одержуваного матеріалу І.Сікорський вважав можливість використання різних типів сприйняття. Він виділяв чотири основних типи - описовий, спостережливий, емоційний і формальний. Звертання в процесі навчання до природної структури сприйняття дитини, вважав учений, значно знизить рівень утомлюваності в результаті учбової праці. Дослідження І.Сікорського в галузі дитячої гігієни і профілактики лягли в основу аналогічних досліджень Е. Креппеліна в Австрії і Ж. Шарко у Франції.

У дослідженнях, що присвячені питанням дитячої та педагогічної психології, І.Сікорський послідовно розробляв систему заходів, які давали змогу забезпечити врівноважений розвиток усіх основних компонентів особистості дитини, зокрема свідомості, самосвідомості, почуттів і волі. Цікавою є позиція І.Сікорського, що стосується формування вищих, моральних почуттів у дитини. Деякі його положення випередили більш пізні психологічні відкриття. До них належать

положення про шкідливість придушення почуттів, з одного боку, і потакання їм, - з іншого; про можливість виховувати й формувати почуттєву сферу дитини; про складний синтетичний характер психічних явищ; про дотримування ходу природного розвитку дитини; виявлення місць локалізації психічних функцій тощо. І.Сікорський був одним із перших психологів, які звернули увагу на тему психічного здоров'я, що мало важливе значення для справи виховання й освіти. Цінними є погляди І.Сікорського на проблему психологічної підготовки майбутніх учителів і пропаганди досягнень психології серед учительства. Його внесок як ученого-теоретика і як практика вплинув на формування психологічної думки в Україні кінця XIX - початку XX століття. В творчості І.Сікорського відбилися найсучасніші досягнення психологічної науки того часу. Його наукові розробки в галузі загальної, дитячої й педагогічної психології залишили значний слід у психологічній науці і практиці.

Література

1. Большакова А.В. Некоторые вопросы формирования личности в трудах И.А.Сикорского // Очерки истории русской психологии (XIX – нач. XX в.). – Н.Новгород, 1994. – С. 136-149.
2. Булешова Л.Н., Саванович И.В. Развитие идей психологии воспитания в трудах В.М.Бехтерева и И.А.Сикорского//История психологии и историческая психология: состояние и перспективы развития: Тезисы междунар.науч.конференции. – М.: Социум, 2001. – С. 47-49.
3. Динзе В.Л.Очерки по истории среднешкольного движения. – СПб.-: Издание О.Богдановой, 1909. – 70 с.
4. Лысенко В.П. Педагогическая психология в Украине: биографическое и научное наследие. – К., 1993. – 40 с.
5. Марцинковская Т.Д. История детской психологии: Учеб.для студ.пед.вузов. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 272 с.
6. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.Горностая, Т.Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
7. Сикорский И.А. Воспитание в возрасте первого детства. – СПб., 1884. – 203 с.
8. Сикорский И.А. О постановке преподавания и воспитания сообразно естественному ходу умственного развития. – М.-СПб., 1900. - 189 с.
9. Сикорский И.А. Об умственном и нравственном развитии и воспитании детей. – СПб.: “Родительский кружок” при Педагогическом музее, 1902. – 84 с.
10. Сикорский И.А. Психологические основы воспитания и обучения. – К.: Лито-типография Т-ва И.Н.Кушнирев и К. Киевское Отделение, 1909. – 112 с.
11. Сикорский И.А. Душа ребенка с кратким описанием души животных и души взрослого человека. – К., 1911. – 192 с.